



UvA-DARE (Digital Academic Repository)

'Want hier zit ik eindelijk tegenover een mens': ontmoetingen met Indonesiërs in het werk van A. Alberts

ten Dolle, E.

Publication date

2009

Document Version

Final published version

Published in

Indische Letteren

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

ten Dolle, E. (2009). 'Want hier zit ik eindelijk tegenover een mens': ontmoetingen met Indonesiërs in het werk van A. Alberts. *Indische Letteren*, 24(2), 146-156.
http://www.dbnl.org/tekst/_ind004200901_01/_ind004200901_01_0017.php

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

‘Want hier zit ik eindelijk tegenover een mens’
Ontmoetingen met Indonesiërs in het werk van A. Alberts
Esther ten Dolle

Op 3 maart 1951 verscheen in *De Nieuwe Stem* het artikel ‘De mens’ van Albert Alberts (1911-1995).¹ Het is het verslag van Alberts' laatste bezoek aan het eiland Madoera, waar hij als adjunct-controleur drie jaar woonde en werkte en waarvandaan hij begin 1942 door Japanse militairen werd weggevoerd. Dat moment van vertrek legde hij in 1962 vast in zijn Indische herinneringen getiteld *Namen noemen*, in 1975 heruitgegeven als *In en uit het paradijs getild*. Terwijl Alberts en zijn Europese collega's als gevangenisboeven op een rijtje staan, klaar om door de Japanse bezetter naar Java verscheept te worden, nemen de Madoerese hoofden afscheid, en wel op onvergetelijke wijze:

De regent van Pamekasan begon te huilen. Die van Soemenep ook. De regent van Bangkalan stapte op ons toe, alsof hij een erewacht inspecteerde, nam zijn hoed af en maakte een diepe buiging. Toen stapten ze alle drie Madoera weer binnen en wij werden naar de pont gebracht.²

Het beeld van dit afscheid is betekenisvol, omdat het laat zien hoe Alberts en de Madoerese bestuursambtenaren zich tot elkaar verhielden, maar ook hoe de auteur over die verhouding zou gaan schrijven: als over een bijzonder vriendschappelijke relatie tussen beleefde burens (zoals hijzelf het eens noemde), een relatie van weinig woorden maar wederzijds respect en bewondering, tot uiting gebracht in een enkel gebaar, een knik, of een buiging. Een verhouding van mens tot mens.

Het artikel in *De Nieuwe Stem* gaat over Alberts' zoektocht naar die mens bij terugkeer op Madoera, na de bevrijding, in een roerige tijd: het begin van de onafhankelijkheidsoorlog tussen Nederland en de Republiek Indonesië. Alberts vraagt zich af wie van vroeger hij zal terugzien, en of de mensen nog dezelfde mensen zullen zijn. De wanhoop is hem nabij als hij voor het huis van een oude, bekende *wedana* staat: wat zal hij doen als straks een vreemde, koele en gereserveerde Indonesiër op hem af zal stappen?

Met Soemenepse ogen

Alberts' angst is begrijpelijk. Want met vreemde, koele en gereserveerde Indonesiers had hij tot dan toe geen ervaring gehad. In zijn memoires en verhalen komen we ze dan ook niet tegen. De term 'Indonesiër' valt nauwelijks in Alberts' werk, net als overigens de term 'Inlander', of 'Europeaan', of 'Nederlander'. De scheiding tussen de twee bevolkingsgroepen is iets dat Alberts als verwarrend ervoer, omdat hijzelf op Madoera die twee groepen niet los van elkaar had gezien, of sterker: had willen zien. In *Namen noemen* lezen we hoe hij werd overrompeld door de eerste uitingen van het Indonesische nationalisme:

Ik begon te beseffen, dat er in dit land een totaliteit was, die onze totaliteit van overheersende Nederlanders met een gevoel van weerzin bekeek. Dat was nog tot daar aan toe, zo lang ik zeker wist welke mensen tot die andere totaliteit behoorden. Maar daar was ik niet meer zeker van. (...) Ik zat bij de familie Adil een kopje koffie te drinken en ik hoorde Adil op een gegeven ogenblik zeggen, dat een zekere Europese collega van hem een verdomde stommeling was. Hij zei even later nagenoeg hetzelfde van de Madoerese landrechter uit Pamekasan. Maar ik wist ineens niet meer, of die bijzonder aardige en vriendelijke Adil nu eigenlijk ook tot de andere kant hoorde. En de dokter? En de regent?³

Alberts kwam er niet meer uit, bekende hij naar aanleiding van deze gebeurtenis. Hij, die rechter Adil altijd als 'de bijzonder aardige en vriendelijke Adil'⁴ had gezien, moest zich opeens afvragen of diezelfde Adil niet tot die beweging behoorde die hem, de Nederlandse adjunct-controleur, met heel ándere ogen bekeek. Alberts was ervan overtuigd geweest dat hij zich op Madoera in een klassenmaatschappij had bevonden, die op salaris was gebaseerd in plaats van rassenonderscheid. Had hij zich wellicht vergist?

'Het is moeilijk in het type van Alberts de gezagsdrager te zien die zich naar de tropen begeeft in het diepe besef dat hem daar een grootste taak wacht,' constateerde Rob Nieuwenhuys in 1953.⁵ Alberts voelde zich geen geroepene, of verheffer, verklaarde hijzelf in nog 1995. Dat gevoel was er ook nooit geweest: zijn studie Indologie koos hij niet uit overtuiging, maar omdat het, samen met de Koninklijke Militaire Academie, de enige opleiding was die hem indertijd (de crisisjaren dertig) een beurs opleverde.

Alberts zat niet op Madoera om te besturen, dat liet hij over aan zijn Indonesische collega's. Over zijn belangrijkste taak - de Madoerese boeren te controleren - zei

hij jaren later: ‘Krankzinnig natuurlijk, dat wij ons daarmee bemoeiden. Die boeren immers wisten heel wat beter dan wij wanneer hun rijst de grond in moest.’⁶ (...) ‘Ik kon toch onmogelijk tegen die mensen zeggen: “Vooruit jongens, die plantjes in de grond zetten”.’⁷

De enkele keren dat Alberts als bestuurder met de koloniale scheiding tussen hemzelf, als overheerser, en het volk, als overheerste, werd geconfronteerd, zou hij zichzelf geruststellend vergelijken met een burgemeester in een Hollandse plattelandsgemeente. Veelzeggend is Alberts' beschrijving, in *Namen noemen*, van zijn eerste kennismaking met de Madoerese bevolking, tijdens een busrit over het eiland, waarbij hijzelf vanzelfsprekend de beste zitplaats inneemt en de overige passagiers, net zo vanzelfsprekend, alle oogcontact met hem vermijden. Alberts is ontgoocheld, totdat hij zichzelf voorhoudt, dat hetzelfde tafereel zich ook in Monnickendam had kunnen afspelen:

... toen ik eenmaal op dat denkbeeld was gekomen vond ik de mensen en de omgeving niet vreemd meer. Al die dorpjes langs de kust met bootjes op het strand getrokken hadden best stuk voor stuk Monnickendam geweest kunnen zijn. Ik draaide me een halve slag om en ik grinnikte eens tegen mijn achterbuurman, een van de drie, die later ambtenaar zou blijken te zijn. Hij grinnikte niet terug, maar knikte wel.⁸

Hoewel Alberts zich bewust was van zijn bijzondere positie op Madoera zou hij die niet onmiddellijk relateren aan de koloniale context waarvan hij deel uitmaakte. Van die context wist hij ook maar weinig, illustreerde hij met een verslag van een bezoek aan Batavia, eveneens opgetekend in *Namen noemen*:

Ik vroeg: Komt die regent hier wel eens op bezoek? De regent van Batavia? vroeg mijn gastheer in uiterste verbazing.
Ik zei: Maar de patih dan misschien?
Mijn gastheer begon een lange verklaring, enigszins bestemd voor een goedaardige gek en waaruit bleek, dat het werk ten departemente enigszins verschilde van dat in de buitendienst. En bovendien, zei hij, we hebben hier eigenlijk genoeg aan elkaar. Dat was het natuurlijk. Ze hadden in zo'n grote stad genoeg aan elkaar. Toen ik de volgende avond met mijn broer op de sociëteit De Harmonie zat te eten zag ik daar alleen maar Europeanen. Dat klopte precies, want voor anderen was het lidmaatschap niet opengesteld. We waren deftige Europeanen onder elkaar.⁹

Tijdens het bezoek aan de hoofdstad realiseerde Alberts zich hoe uitzonderlijk zijn perspectief op de Indische samenleving eigenlijk was. ‘Ik bekeek alles met Soemenepse ogen,’¹⁰ luidt aanvankelijk zijn verklaring. Hij verduidelijkte:

Ik begon de wonderen van de grote stad een beetje te vergeten en eigenlijk terug te verlangen naar Soemenep, naar mijn provincie, naar de regent, naar dokter Oesman, naar rechter Adil en de jongens van de zoutwinning, naar allen, die Madoerezen, Javanen en Europeanen, dwars door elkaar liepen zonder te merken dat we eigenlijk twee verschillende groepen behoorden te zijn.¹¹

Alberts voelde zich in Batavia een buitenstaander: iemand die niets van de gangbare koloniale verhoudingen snapte, er ook niets van wilde snappen, er dus ook liever niet aan mee wilde doen, behalve om zijn Nederlandse gastheer niet teleur te stellen. Tussen zijn Europese ambtsgenoten waande hij zich een goedaardige gek: Alberts was erbij, maar stond ernaast. ‘Zo hebben mijn collega's het ook gevoeld,’ zou hij in een interview in *Vrij Nederland* bevestigen, ‘ze hebben er geen bezwaar tegen gemaakt, maar ze hebben wel gedacht: *het is een andere*. [...] Ik was en bleef een buitenstaander.’¹² In 1986 zou hij zichzelf gedurende zijn Indische jaren als ‘volkomen apolitiek’ aanduiden.¹³

Pas na de bevrijding, in 1945, herkende Alberts de gespletenheid van de maatschappij waarin hij al die tijd had verkeer. ‘Tot mijn grote schande moet ik bekennen dat ik die nooit gezien heb,’ vertelde hij in 1964 aan collega-auteurs J. Bernlef en K. Schippers.¹⁴ In 1981 vulde Alberts aan: ‘Ik had aanvankelijk niets in de gaten, omdat het zulke listige, vriendelijke mensen waren. Als jonge snuiter trapt ik erin. Ik dacht dat ze me allemaal even aardig vonden.’¹⁵

En gedurende een gesprek met *Volkskrant*-journalist Remco Meijer, in 1995, zei hij: ‘Ik moet toegeven dat ik het nationalisme ook niet in de gaten heb gehad. Ja, er was een nationalistische partij, en die moest bij ons toestemming vragen om vergaderingen te houden. Anders zou ik van het bestaan ervan niet hebben geweten.’¹⁶

Vanaf het moment dat Alberts in de gaten kreeg hoe het in Nederlands-Indië in elkaar zat, of eigenlijk: altijd al gezeten had, wilde hij uit het land zo gauw mogelijk verdwijnen. Hij kón er voor zijn gevoel niet langer blijven. ‘Toen ik ervandaan ging, in 1942, heb ik gemeend, dat ik gemakkelijk terug zou kunnen komen,’ herinnerde hij in 1952 in *De Nieuwe Stem*. ‘Maar met dit en dat en die hele Indonesische kwestie begon ik er zo langzamerhand aan te wanhopen.’¹⁷

Alberts begreep dat hij afscheid moest nemen van Madoera, van de mensen die hij als vriendelijke mensen had gekend en niet anders *wilde* kennen. Het artikel in

De Nieuwe Stem is de getuigenis van dit definitieve afscheid en een toepasselijker titel dan ‘De mens’ had Alberts niet kunnen kiezen voor dit verslag van zijn zoektocht naar oude bekenden die *niet* over de politieke actualiteit praatten, die mens waren gebleven in plaats van een strijdende partij. Alberts' opluchting is groot als de *wedana*, van wie hij vreesde dat die zou zijn veranderd in een vreemde, koele, gereserveerde Indonesiër, nog niet tot deze andere totaliteit blijkt te zijn toegetreden.

Net als vroeger. Net als vanouds. Het bloed kruipt maar weer eens, waar het niet mag gaan. Kruipen? Kruipen? Het oude bloed kabbelt eerder bijzonder plezierig en gezellig voort. Want hier zit ik eindelijk tegenover een mens. Een mens, die niet alleen geen schema is, maar zelfs niet eens over schematische dingen spreekt. En zeker niet over die vervloekte Indonesische kwestie.

De *wedana* is niet progressief, hij is niet reactionair en hij bevindt zich al evenmin in een der stadia tussenbeide. Hij spreekt niet over de goede oude tijd en niet over het onrustig heden, noch over de belangwekkende toekomst. Hij spreekt er niet over, omdat hij in een wereld leeft, waarin verleden, heden en toekomst éénzelfde, gelijkmatige kleur hebben, ik denk van oud goud.¹⁸

Alberts zou wel voor altijd in die wereld van oud goud willen blijven. Maar tegelijkertijd beseft hij hoe onmogelijk die wens is. Want, hoe kan hij van de *wedana* verwachten zich buiten het heden en de toekomst te houden? ‘Nu nog wel en het eerstvolgende half uur nog wel, maar dan?’ (...) ‘dan kan ik alleen maar praten over wat is geweest. En als ik dat doe, dan is het, alsof ik telkens tegen hem zeg: Kijk niet naar buiten! Kijk niet naar wat er om ons heen gebeurt.’¹⁹ Het artikel eindigt in een aangrijpende passage waarin Alberts onder woorden heeft gebracht waarom hij wel weg *moest* uit dit land: hij kon er niet langer een ‘goedaardige gek’ zijn, evenmin kon hij van de *wedana* vragen altijd dezelfde ‘goede, oude *wedana*’ te blijven.

Wij lopen de grens tussen het land van de schematische Nederlanders en dat van de schematische Indonesiërs en hij is een mens en ik wil niet, dat hij van de grens afdwaalt en daardoor zijn menselijkheid verliest. Maar hoe moet ik in dit land een mens vinden, die wel kan dwalen zonder een schema te worden en die tijdens dit dwalen mijn gids kan zijn?²⁰

Madoerezen in *De eilanden*

Toen Alberts in 1946 met verlof in Nederland was wist hij dat hij niet meer naar Indonesië terug zou keren. Het besluit betekende zijn ontslag uit overheidsdienst.

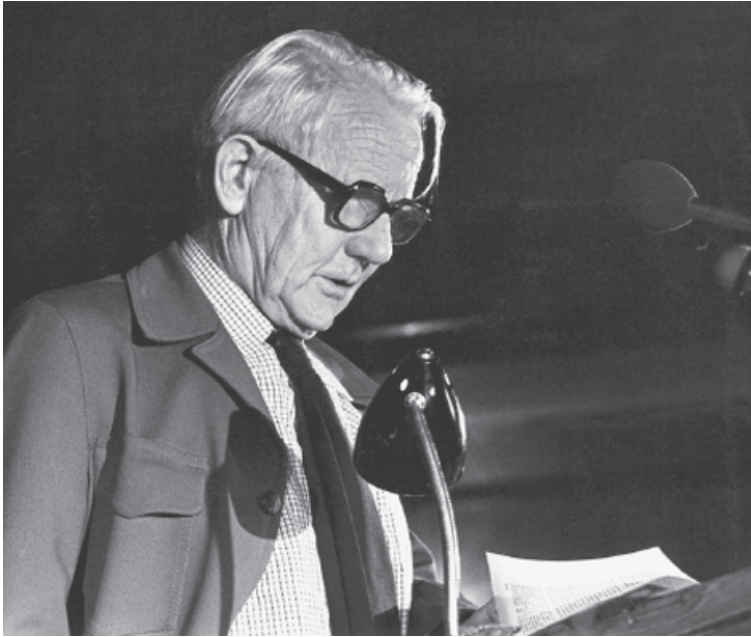
Om de breuk met Madoera te verwerken begon hij verhalen te schrijven die werden gebundeld tot *De eilanden*, waarmee Alberts in 1952 debuteerde - een jaar nadat hij in *De Nieuwe Stem* over zijn vertrek uit Indonesië had geschreven. Buiten 'Groen' en 'Het Moeras', waarin Europese figuren de hoofdrol spelen, zijn bijna alle verhalen in *De eilanden* gefictionaliseerde portretten van de Madoerezen die Alberts zelf had gekend en van wie hij afscheid had moeten nemen. Wat in werkelijkheid onmogelijk was geweest kon de auteur met behulp van fictie teweegbrengen: hij schiep een wereld, 'de eilanden', die zich niet in 'de goede oude tijd', noch in een 'onrustig heden', of een 'belangwekkende toekomst' bevindt: een wereld van mensen die mensen zijn en géén schema's, die nergens met hun nationaliteit, ras, of uiterlijke bijzonderheden worden aangeduid, louter met hun naam, of beroep.²¹

Over schema's en scheidslijnen, groepen en verhoudingen wordt in *De eilanden* niet gesproken. De personages in deze verhalen hebben dan ook meer met elkaar gemeén dan dat zij van elkaar verschillen: tezamen zijn zij de bewoners van de eilanden. Als er al sprake is van een scheiding dan heeft die betrekking op diegenen die van *buiten* die eilanden komen.

Veelzeggend is het laatste verhaal in de bundel, getiteld 'Achter de horizon', waarin de verteller, bij terugkeer naar zijn vaderland, met de ogen van een buitenstaander naar de wachtenden op de kade kijkt: 'Zij zijn niet naar de eilanden gegaan. Zij zijn in dit land gebleven en nu vreemdelingen voor ons geworden.'²²

De wereld die Alberts' met *De eilanden* creëerde is die waarin hijzelf en de 'goede oude *wedana*' eindelijk hadden kunnen blijven rondlopen, als er geen verleden, heden, of toekomst was geweest. Het is een bijna sprookjesachtige wereld waarin de personages ook vaak als sprookjesachtige figuren worden omschreven: als koning, of prins, mystieke kluizenaar, of tovenaer.

Het lijkt erop dat Alberts op deze manier de koloniale werkelijkheid, met zijn machtsverhoudingen en scheidingen, heeft willen omzeilen en tegelijkertijd, daar waar nodig, van een satirisch randje heeft willen voorzien: het perspectief van de goedaardige gek die met verbazing naar de wereld kijkt. De satirische toon vinden we terug in 'Groen': als de Europese ikfiguur tijdens zijn expeditie naar het Noorderbos wordt verrast door een gediensdige bevolking die hem op uiterst conventionele



A. Alberts in 1979 (foto: Sylvia Dornseiffer).

wijze zal begeleiden roept hij zichzelf gemakshalve uit tot ‘prins uit de verre hofstad’ die over een gevolg van ‘enige mindere waardigheidsbekleders’ beschikt.²³

Overigens is deze satire volstrekt afwezig in de portretten van eilandbewoners als meneer Solomon ende klerk (‘De koning is dood’), de handelaar Taronggi III (‘Het huis van de grootvader’), meneer Zeinal (‘De maaltijd’), Horan (‘De dief’) en, niet te vergeten, Kapitein Florines (‘De jacht’). Al deze personages worden getekend met eerbied, soms zelfs met ontzag. Met niets minder dan grote bewondering denkt de verteller terug aan de 82-jarige meneer Solomon, de gepensioneerde sergeant-majoor, die onder de bevolking het aanzien van een koning geniet en die als een vorst op zijn sterfbed ligt:

Ik was nog, in zekere zin, zijn medekoning geweest, toen ik binnenkwam, maar ik was het nu niet meer. Ik was onderdaan geworden. Misschien een hooggeplaatst onderdaan, misschien een minister, maar toch een onderdaan. (...) Ik had eigenlijk een buiging moeten maken. Een buiging voor de koning, die sterft. Maar ik knikte liever. Ik knikte hem hartelijk toe.²⁴

De tegenstelling tussen meneer Solomon en de verteller is veelbetekenend: Solomon is de wáre vorst, niet vanwege zijn erfelijke afkomst, maar om wie hij is, als mens. Met dezelfde achting spreekt de verteller over meneer Taronggi III, de handelaar uit het oude geslacht Taronggi, die zonder enige spot 'kroonprins' wordt genoemd. Dat Taronggi's verhaal over diens rijke voorvader gefantaseerd is, en hij geen echte kroonprins is, doet niets aan zijn status af. Sterker nog: de verteller gaat liever in het gefingeerde verhaal mee - in de wereld van oud goud - dan dat hij, ambtshalve, met de handelaar over diens *kapok*voorraden praat.

En dan is er nog meneer Zeinal, met zijn stamboom van drie meter lang en twee meter breed. Niet alleen is hij een ver verwijderd familielid van de vorst, ook verdient Zeinal respect vanwege zijn tovenarijen, die door de verteller zonder enige scepsis worden aanschouwd: 'Ik wist, dat men op het eiland geloofde, dat meneer Zeinal wonderbare krachten bezat. De mensen geloofden ook, dat hij kon toveren. Ik had hem trouwens zelf eens zien toveren.'²⁵ In *Namen noemen* schreef Alberts: 'Ik geloof, dat ze eigenlijk allemaal konden toveren, daarginds in Soemenep. En nog wel op een heel plezierige manier.'²⁶

De dief Horan, die op klaarlichte dag van zijn buurman een stierkalf steelt, wordt door de verteller in *De eilanden* zo liefdevol geportretteerd, dat de lezer haast zou vergeten dat Horan zojuist een misdaad heeft gepleegd. En eigenlijk gaat dit verhaal ook niet over een dief, net als dat het verhaal over kapitein Florines in wezen niet gaat over een opstandeling die drie dorpen in brand heeft gestoken, maar over een opgejaagd mens,, met wie de verteller zich uiteindelijk vereenzelvt:

Florines, mengsel van slavenziel, vrije jager en souteneur. (...) Het was Florines, maar het was nu ook het zwijn en ik was de jager niet meer. Een zwijn bij zijn drinkplaats en ik moest het waarschuwen. (...) Ik zag alleen maar naar de vlammen, mijn laatste groet aan het zwijn, mijn vriend.²⁷

In alle verhalen in *De eilanden* lijkt de verteller - tot op grote hoogte Alberts' alter ego - op zoek naar die mens, met zijn aardigheden en eigenaardigheden. Dat blijkt ook uit de conversaties tussen de personages: die zijn tot de essentie beperkt en van

alle franje ontdaan, immers: de eilandbewoners zijn mensen van weinig woorden, die met weinig woorden hoeven te worden aangeduid.

Alberts bestempelde zichzelf ooit tot ‘mager verteller’²⁸ en volgens Kees Fens was hij een ‘grootmeester in het verzwijgen.’²⁹ Ook in *De eilanden* wordt veel gezwegen en worden de dialogen bovendien gekenmerkt door herhalingen en antwoorden die schijnbaar geen antwoorden zijn. Desondanks is van miscommunicatie geen sprake. Van conflicten evenmin. Dat hoeft ook niet: de verteller neemt zonder tegenstribbelen aan wat de eilandbewoners hem zeggen, of niet zeggen. Illustratief is de mededeling over zijn klerk, ‘mijn vriendelijke klerk, die alles eigenlijk veel beter wist dan ik, maar het nooit liet merken’³⁰ (‘De Koning is dood’). Betekenisvol is ook de opmerking over het dorps hoofd in ‘Groen’: ‘Hij beaamt het en knikt met zijn hoofd als een dorpsonderwijzer, die een oud-leerling uit de grote vreemde maatschappij terugkrijgt op bezoek, jaren later.’³¹

Daarbij komt de veelzeggende schets van meneer Solomon: die lacht, alsof hij zojuist een goede mop heeft gehoord, maar ondertussen, zo maakt de verteller ons duidelijk, is meneer Solomon degene die de wijsheid in pacht heeft.

De personages in *De eilanden* hebben aan een enkel woord genoeg en met dat enkele woord blijven zij voor altijd balanceren op de grens tussen het verleden, het heden en de toekomst, in een wereld waar zich geen strijdende totaliteiten of nationaliteiten lijken te bevinden. In deze verhalen zit het moment gevangen waarmee ik mijn lezing begon: het moment waarop de regenten van Madoera, aan het einde van de koloniale tijd en het begin van de oorlog met Japan, met de Indonesische onafhankelijkheid in het verschiet, aan hun controleur, Albert Alberts, hun laatste eer betuigen: zonder woorden, met een klein gebaar, een knik en een diepe buiging tot besluit.

Bibliografie

- Abrahams, Frits, “‘Scepsis heb ik steeds gehad, want ook mezelf kan ik lang niet altijd vertrouwen.’ Een gesprek met A., Alberts, de grootmeester in het verzwijgen.’ In: *Vrij Nederland* 42 (1981), p. 7-8.
- Alberts, A., *Verzameld Werk*. Deel 1, 2 en 3. Ed. Gilles Dorleijn en Mirjam van Hengel. Amsterdam: Van Oorschot, 2005.
- Alberts, A. ‘De mens.’ In: *De Nieuwe Stem* 6, (1951) 3, p. 169-175.
- Bernlef J. en K. Schippers, ‘Gesprek met A. Alberts.’ In: *De Gids* 117 (1964) 1, p. 29-45.
- Haasse, Hella S, ‘Tussen de regels. Over het Indisch proza van A. Alberts’. In: *Bzzlletin* 11, (1983) 106, p. 33-36.

- Houët, Louis, 'A. Alberts: nuchter, precies, open en indrukwekkend raadselachtig'. In: *De Volkskrant*, 14 december 1990, p. 13.
- Meijer, Remco, 'A. Alberts'. In: Meijer, Remco, *Oostindisch doof. Het Nederlandse debat over de dekolonisatie van Indonesië*. Amsterdam: Bert Bakker, 1995, p. 30-39.
- Nieuwenhuys, Rob, 'Tegen een tropisch decor'. In: *NRC Handelsblad*, 28 februari 1953, *Wekelijks Bijvoegsel*, p. 1.
- Sas, Rene 't, "'De mensen denken dat ik zoveel weglaat in mijn verhalen om hen te pesten'". In: *Vrij Nederland, Boekenbijlage*, 16 augustus 1986, p. 3-5.
- Tromp, Hansmaarten, "'Ik heb in mijn leven meer meegemaakt dan gedaan'". In: *De Tijd*, 27 februari 1976, p. 22-26.

Esther ten Dolle (1977) studeerde Nederlandse Taal- en Letterkunde en Journalistiek in Groningen, volgde een MA Comparative Literature aan University College Londen en voltooide haar proefschrift, over de feiten, ficties en retoriek van de onafhankelijkheidsoorlog in Nederlands Indië/ Indonesië, aan diezelfde Londense universiteit. Op dit moment is zij als vakreferent Nederlandse Taal en Cultuur, Fries en Zuid-Afrikaans verbonden aan de Universiteit van Amsterdam.

Eindnoten:

- 1 Alberts 1951, p. 169-175 en Alberts 2005, deel 2, p. 551-558.
- 2 Alberts 2005, deel 3, p. 102-103.
- 3 Alberts 2005, deel 3, p. 81, 82.
- 4 Alberts 2005, deel 3, p. 82.
- 5 Nieuwenhuys 1953.
- 6 Tromp 1976, p. 24.
- 7 Abrahams 1981, p. 8.
- 8 Alberts 2005, deel 3, p. 20-21.
- 9 Alberts 2005, deel 3, p. 71.
- 10 Alberts 2005, deel 3, p. 71.
- 11 Alberts 2005, deel 3, p. 71.
- 12 Abrahams 1981, p. 7.
- 13 Sas, 1986, p. 3.
- 14 Bernlef en Schippers 1964, p. 36.
- 15 Abrahams 1981, p. 8.
- 16 Meijer 1995, p. 33.
- 17 Alberts 2005, deel 2, p. 555.
- 18 Alberts 2005, deel 2, p. 556.
- 19 Alberts 2005, deel 2, p. 558.
- 20 Alberts 2005, deel 2, p. 558.
- 21 Zie Haasse 1983, p. 33. Alberts is voorzover ik weet de enige auteur die over de gemengde samenleving in het voormalige Nederlands Oost Indië heeft geschreven zonder zich iets aan te trekken van de geijkte opvattingen en waardebeoordelingen betreffende rang, stand, kaste en ras die in de koloniale wereld gangbaar waren.
- 22 Alberts 2005, deel 1, p. 111.
- 23 Alberts 2005, deel 1, p. 14.
- 24 Alberts 2005, deel 1, p. 34.
- 25 Alberts 2005, deel 1, p.45.
- 26 Alberts 2005, deel 3, p. 65.
- 27 Alberts 2005, deel 1, p. 65 en 85.
- 28 Houët 1990, p. 13.
- 29 Zie Abrahams 1981, p. 7.
- 30 Alberts 2005, deel 1, p. 30.
- 31 Alberts 2005, deel 1, p. 12.